

רבית במכירה בהקפה ובהקדמת מעות

הקדמה

המקרה הרגיל של איסור רבית הוא כאשר הלווה מחזיר את ההלוואה עם תוספת שסוכמה מראש כתשלום עבור ההלוואה. מצינו עוד כמה דרכים שנאסרו משום רבית, אע"פ שאינן הלוואה גרידא אך מעורבת בהן הלוואה. ננסה לעסוק במקרים אלו ולהגדיר את איסורם¹.

רב נחמן הגדיר את איסור רבית 'כל אגר נטר ליה אסור'², כלומר כל תשלום של הלווה עבור המתנת מעות אסור משום רבית. לפי דבריו נראה שאיסור רבית מורכב משני מרכיבים מרכזיים, אותם נצטרך לבחון בכל מקרה בו נדון:

א. האם יש בו המתנת מעות.

ב. האם ניתן לייחס את התשלום להמתנת המעות או שנתלה את התשלום בסיבה אחרת.

המקרים המרכזיים שנוגעים לעניין הם מכירה בהקפה והקדמת המעות. במכירה בהקפה המוכר מלווה לקונה, כביכול, את הכסף שהוא חייב לו ולכן מה שיפרע לו יותר מהחוב יהיה רבית. בהקדמת מעות רואים את הקונה כמלווה למוכר, וכל תוספת שיתן המוכר לקונה נגדיר אותה כרבית.

כבר במבט ראשון אנו רואים שהגבול בין ההיתר לאיסור במקרים אלו הוא מאוד דק. שהרי היה ניתן לומר שהמוכר והקונה לא עוסקים בהלוואה אלא במכר, וברור שאין איסור לעשות עסקים ולהעלות ולהוריד את המחירים. אלא שצריך לברר כל מקרה לגופו, עד כמה ההלוואה היא משמעותית בעסקה זו. סביב השאלה הזו יסבבו ההיתרים והאיסורים במקרים הנ"ל: כשנזהה את ההלוואה כגורם דומיננטי בעסקה, העסקה תוגדר כרבית, אך במקרה בו ההלוואה אינה משמעותית בעסקה אלא רק נספחת אליה לא יהיה איסור רבית.

החילוק היסודי והראשוני בגבול זה מתחיל ברבית בדרך מקח וממכר.

א. רבית דרך מקח וממכר

הגמרא³ למדה בדברי המשנה שהסיפא, 'איזהו תרבית' וכו', עוסקת ברבית דרבנן, והסיבה שהדבר מותר מן התורה היא מפני שזו רבית בדרך מקח וממכר.

---

1. בדברינו ננסה בע"ה לסקור בכלליות את הדינים השונים, ולא נדון ביתר בהם פירוט, אלא ננסה לדון בעיקרי הדברים במבט כללי כדי לנסות לראות את התמונה הכללית.

2. סג ע"ב.

מה הסיבה שרבית בדרך מקח וממכר מותרת מהתורה?

רש"י⁴ לומד שהתורה אסרה רבית דוקא בדרך הלואה, כדכתיב 'מרבה הונו בנשך ותרבית'. הריטב"א⁵ לומד בדברי רש"י שהיתה לו גירסה אחרת בפסוק, לא 'מרבה הונו בנשך ותרבית' אלא 'מלוה הונו'. לפי זה התורה אסרה רק רבית שניתנת בהלואה. ניתן לומר שרק בהלואה אסרה תורה לקחת שכר על המתנת המעות. במקח וממכר נתינת הכסף היא לא בתורת הלואה אלא בתורת מכר, והמתנת מעות המקח אינה הופכת את העסק להלואה והתורה לא אסרה זאת. התורה מעוניינת שמציאות ההלואה בעם ישראל תהיה כולה מיוסדת על גמילות חסדים, אך בעולם המקח וממכר לא אסרה תורה לקחת תשלום על המתנת המעות. כדי לנהל חיי מקח וממכר הגיוני מאוד לקחת רבית⁶. לקונה לא תמיד יש את כל הכסף לשלם בתחילה, ולכן הוא קונה בהקפה ומשלם שכר על המתנת מעותיו. בתחום הזה לא אסרה התורה את לקחת הרבית.

בנוסף, ניתן להסביר שבמקח וממכר נראה את התוספת בעבור המתנת המעות לא כאגר נטר אלא כחלק מדמי החפץ: חפץ שנמכר בלי קבלת תמורה מיידית שווה יותר מחפץ שמקבלים עליו תמורה מיידית⁷.

הריטב"א חולק על רש"י וסובר שיסוד ההיתר בדרך מקח וממכר הוא בכך שבשעת המכירה לא ברור שתהיה כאן רבית. לפי דבריו משמע שההיתר של דרך מקח וממכר הוא לא היתר עצמי ומהותי, אלא שבדרך כלל אין בדרך מקח וממכר רבית קצוצה.

על כל פנים, מדברי רש"י יוצא שלא בכל מקרה שיש המתנת מעות ותשלום עליה הדבר אסור משום רבית, אלא רק במקרה שההלואה משמעותית. אמנם חכמים אסרו גם רבית בדרך מקח וממכר, מפני שיש מקרים שבהם יש עדיין תואר כלשהו של הלואה.

לפי עיקרון זה, ננסה לעבור על חלק מדיני רבית שבדרך מקח וממכר, ונראה כיצד צדדי האיסור וההיתר בהם נובעים מהיחס שבין המרכזיות של ההלוואה או של המכר. נדון בעיקר במקרים השייכים להקדמת מעות ולמכירה בהקפה.

3. ס ע"ב.

4. ד"ה לרבית דאורייתא.

5. ד"ה והא דאמרינן דנקט.

6. הדגש הוא על מקח וממכר דייקא, ולא עסקי הלואה שאותם אסרה תורה. בתוך עסקי מכר נתינת רבית היא לא כהלואה אלא חלק מניהול המסחר הפשוט.

7. לא בכל הלואה בדרך מקח נימוק זה קיים, ובין שני הנימוקים ישנן נפ"מ רבות. נראה שנחלקו בזה המב"ט והמהר"ט, וראה בעניין זה במאמרו של ר' אפרים שחור על רבית בקנס על איחור באספקת סחורה ובתשלום.

ב. פוסקים על הפירות - פסיקה על השער ופסיקה על הפירות

המשנה⁸ אומרת:

אין פוסקין על הפירות עד שיצא השער, יצא השער פוסקין ואע"פ שאין לזה יש לזה היה הוא תחילה לקוצרים פוסק עמו על הגדיש ועל העביט של ענבים ועל המעטן של זיתים ועל הביצים של יוצר ועל הסיד מששקעו בכבשן.

למדנו מדברי המשנה שיש איסור לפסוק על הפירות, דהיינו לשלם על הפירות ולא לקבלם מיד, אלא אם כן יצא השער או שיש למוכר את הפירות. מה הבעיה בפסיקה על הפירות? אדם קנה פירות מהמוכר ושילם למוכר על הפירות לפני שקיבלם מהמוכר, לאחר מספר ימים כשהפירות התייקרו קיבל הקונה פירות לפי המחיר הזול שהיה בשעת קניית הפירות. חכמים ראו את נתינת המעות לפני קבלת הפירות כהלואה, וממילא נתינת הפירות לא לפי המחיר שלהם בשעת הנתינה בפועל היא בתורת רבית. נראה שחכמים ראו בכך הלואה מפני שהפרדה בין נתינת הכסף לנתינת הפירות היא מעשה יוצא דופן, משום שהקונה שילם בלי לקבל תמורה לכספו. דבר זה מביא אותנו להסתכל על הקדמת המעות, לפני קבלת הפירות, כהלואה, ולכן תוספת הפירות תהיה רבית. על גבי זה, יש לברר את יסוד ההיתר של פוסקין על השער ופוסקין על הפירות.

1. פוסקין על השער

א. 'אע"פ שאין לזה יש לזה'

המשנה אומרת 'אין פוסקין על הפירות עד שיצא השער'. כיצד יציאת השער מתירה את הפסיקה על הפירות?

לפני שנכנס לפרטים של טעמי ההיתר, נראה שהנחת היסוד שמלכה אותנו לאורך כל הסוגיה היא גם היסוד לעניין זה. יסוד ההיתרים הוא בכך שהקונה עוסק בעיקר בקניין ולא בהלואה. יתכן שיש כאן גם פעולת הלואה שנלוות לקניין, אך היא אינה העיקר, וזה יסוד ההיתר של רבית דרך מכר מן התורה. מאידך, הקדמת המעות היא מעשה לא רגיל והיא יוצרת מציאות שבה נגדיר את מעשה ההלוואה שמתרחש כאן כדומיננטי. אמנם הגבול בין המכר להלואה הוא דק מאוד, ולכן יש מרחב גדול יחסית של היתרים שידגישו את צד המכר ולא את צד ההלואה.

המשנה מנמקת את ההיתר בכך שאע"פ שאין לזה יש לזה, וכדברי הגמרא "דאי לית ליה יזיף מלקוט חבריה". באופן פשוט, הסבר המשנה הוא שיציאת השער יוצרת מציאות בה הפירות מאוד נפוצים, ולכן אנו רואים את הקניין כאילו הוא מתבצע עכשיו, למרות שעדיין אין למוכר פירות בידו.

8. עב ע"ב.

תוס'⁹ מבאר את דברי המשנה, ומסביר שכיון שהקונה קנה את הפירות לעניין מי שפרע, אנו רואים את הפירות שנתייקרו ברשות הלוקח. דהיינו, הפירות נקנו ללוקח כבר בשעת המכר, וממילא אין בזה רבית כי לא היתה כאן הלואה.

בנוסף, חשוב להדגיש שההיתר פה בנוי על זה שגם את הרבית שנוצרת כאן איננו רואים כשכר המתנת מעותיו, מפני שאין היא ניתנת במכוון אלא מפאת התייקרות הפירות, דבר שקורה באופן טבעי במציאות, ולא מוגדר כרבית.

הרמב"ם¹⁰ כתב 'המוכר פירות דקל לחברו יכול לחזור, וכל החוזר בו משניהם אין חייב לקבל מי שפרע', ולאחר מכן ממשיך הרמב"ם 'אבל הפוסק על השער שבשוק ולא היה מאותו המין שפסק עליו מרשות מוכר חייב לקנות וליתן ללוקח מה שפסק, ואם חזר מקבל מי שפרע'.

מפרשי הרמב"ם התקשו בדבריו: למה בפירות דקל הקונה יכול לחזור, ובפוסק על הפירות אם חוזר בו מקבל מי שפרע, והרי גם בפסיקה הוי כדבר שלא בא לעולם, שהרי דבר שלא ברשותו הוא כדבר שאינו בא לעולם:

הכס"מ מתרץ שני תירוצים בדברי הרמב"ם:

א. דבר שנמכר בשוק נחשב ברשותו של המוכר ולכן יש בו קניין לעניין מי שפרע.

ב. התשלום על דבר שנמצא בעולם, אפילו אם אינו נמצא ברשותו, קונה אותו לעניין מי שפרע, לעומת דבר שלא נמצא בעולם שהתשלום בו לא יועיל גם לעניין מי שפרע¹¹.

קצות החושן מבאר שלדברי הכס"מ צריך לומר שעל מנת להתיר לפסוק על השער צריך גם מי שפרע וגם שיצא השער, שאם לא יצא השער לא יהיה מי שפרע מפני שאין פה קניין מהתורה בגלל שהדבר אינו ברשותו, אבל כאשר יצא השער הפירות נחשבים כקיימים בעולם ולכן יכול לחול קניין לעניין מי שפרע.

מדברי הרמב"ם למדנו שכאשר יצא השער הפירות נחשבים כברשותו של האדם וממילא נאמר שלא היתה כאן הלואה אלא מכר, ולא נראה את ההלואה כדומיננטית. מתירוצו הראשון של הכסף משנה עולה יסוד חשוב בדיני קניין: דבר שלא נמצא ברשותו של מוכר אך הוא נפוץ מאוד – יש לו שייכות מסויימת למוכר, עד כדי כך שנוכל לראות את החפץ כברשותו וממילא הקנאתו לקונה היא פעולה ממשית שיוצרת קניין לעניין מי שפרע, ולכן גם לעניין רבית לא נראה את התשלום למוכר כהלואה אלא כמכר, ואת תוספת הפירות לא נראה כרבית.

9. סב ע"ב, ד"ה אע"פ שאין.

10. הלי מכירה כב, ב-ג.

11. האחרונים דנו רבות בדברי הרמב"ם ובתרוצו של הכס"מ אך לא נכנסו בדבריהם לעומק הסוגיא. עיין חו"מ סי' רט ובדברי הש"ך הסמ"ע וקצות החושן שם.

הריטב"א¹² חלק על התוס' והרמב"ם וסובר שמי שפרע שייך דוקא בדבר המסויים, ולכן מסביר את ההיתר כדברי רבה ורב יוסף שיתבארו לקמן.

הרשב"א בתשובותיו¹³ סובר שהתשלום יוצר קניין המחייב את המוכר לספק לקונה פירות, ולכן אין כאן הלואה אלא מכר גמור. מסוגייתנו לומד הרשב"א שאדם יכול לחייב את עצמו בדבר שלא בא לעולם, משום שלמרות שהחפץ לא נמצא כאן הגברא נמצא. מדברי הרשב"א עולה עיקרון מחודש בדיני הקניינים, שהתשלום גורם התחייבות בלי ליצור פעולה ממשית בחפצא, כיון שהתחייבות נוצרת מצד הגברא. הקונה משלם וע"י זה נוצרת התחייבות על המוכר.

ב. היחס בין 'אע"פ שאין לזה יש לזה' לבין 'מאי אהנית לי'

אמנם הגמרא בריש פרקין הביאה טעם אחר, לכאורה, להיתרי המשנה:

רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו: מאי טעמא אמרו רבנן פוסקין על שער שבשוק ואע"פ שאין לו, דאמר ליה שקילא טיבותיד ושדייא אחיורי, מאי אהנית לי, אי הוו לי זוזי בידי הוה מזבנינא בהיני ובשילי בזולא¹⁴.

טענת הקונה היא שתוספת הפירות שמקבל אינה בתורת רביית על הקדמת מעותיו, שהרי הוא היה יכול לקנות את הפירות באותו מחיר במקום אחר, והפירות גם לא היו מתקלקלים אצלו בינתיים. צריך להבין מה חידשו רבה ורב יוסף על גבי דברי המשנה אע"פ שאין לזה יש לזה.

בחידושים המיוחסים לריטב"א¹⁵ כתב שצריך את שני ההיתרים: היתר ללוקח והיתר למוכר. מצד המוכר, שנותן בסוף יותר ממה שקיבל, אנו אומרים שכבר משעה ראשונה הוא מכר את הפירות 'אע"פ שאין לזה יש לזה'. מצד הקונה, אנו אומרים שלא הרוויח דבר מהקדמת מעותיו, שהרי הוא בעצמו יכול היה לקנות את החיטים כבר בהתחלה בהיני ושילי שהם מקום הזול, ולכן אין לראות את הנתנה המוקדמת כהלואה אלא כמכר שחל כבר בעת נתינת המעות, ותוספת הפירות אינה רביית.

הריטב"א וכן המהר"ם והמהר"ם שי"ף¹⁶ מסבירים שגם הסבר המשנה וגם הסברם של רבה ורב יוסף הם טענת הקונה: אע"פ שאין לך, המוכר, הייתי יכול לקנות בהיני ושילי ולכן לא נראה את התוספת שהקונה קיבל בתורת רביית.

מתוס', שהובא לעיל, משמע שהבין ששני הטעמים חולקים זה על זה. **הפנ"י** מסביר בדברי התוס' שע"פ המשנה סברת 'מאי אהנית לי' לא מועילה מפני

12. סג ע"ב, ד"ה אמר רב עושין.

13. ח"ג סימן ס"ה.

14. סג ע"ב.

15. עב ע"ב.

16. על המשנה עב ע"ב.

שהקונה אכן מרוויח, שהרי הוא מקבל את הפירות באותו מחיר גם אם יתייקרו. לכן הטעם היחיד שנשאר להיתר הוא אע"פ שאין לזה יש לזה. **הריב"ש**¹⁷ סובר שביצא השער הרי זה כיש לו וממילא הוא כקניין.

ג. הגדרת יצא השער

הגמרא¹⁸ מגדירה את השער שפוסקים עליו כדורמוס, שהוא איטליז גדול, ואם במקום כזה יצא השער ניתן לפסוק עליו. הגמרא מוסיפה שאין פוסקים על השער אם יצא השער לישן ולא לחדש¹⁹. צריך להבין מה המבוקש ביציאת השער: אם צריך שהדבר הנקנה יהיה נפוץ, במקרים שלא יצא השער אך הדבר נפוץ יהיה מותר אע"פ שלא יצא השער. ע"פ זה צריך להבין מדוע אם יצא השער לדבר אחד ולדבר אחד לא יצא השער זה נחשב כלא יצא השער. איך זה משפיע על הדבר שכן יצא בו השער?

באופן כללי, נראה לומר שבדבר שיצא השער ניתן לדבר על דבר קבוע ויציב שכבר קיים ובו מתקיים הקניין, אך אם לא יצא השער אין תוקף ומשמעות לכך שיש מחיר מסויים למה שנקנה, מפני שמה שינתן אחר כך יוגדר כרבית, דהיינו כתוספת, ולא כהתחייבות על הדבר עצמו, כיון שהדבר עתיד להשתנות. אמנם כשהשער הוא יציב וקבוע ניתן לומר שזה הדבר עצמו שהתחייב לתת לו, ולכן אין בזה בעיה של רבית. לפי זה מובן האיסור למכור חדש כל עוד לא יצא שער הישן, שמפני שלא יצא השער לשני הדברים אי אפשר להגדיר את השער כמספיק יציב וקבוע, וממילא נראה את הנתנה לפי השער של עכשיו כרבית²⁰.

השער דעה²¹ ביאר יסוד מחודש בהגדרת יצא השער, שכל מה דבעינן יצא השער הוא בסחורה שיש לה ב' מועדים, אך סחורה שלעולם אין לה שער מותר לפסוק עליה תמיד. יסוד דברי השער דעה מבוססים על הבנתו את יצא השער כמגדיר את שכיחות הפירות, לכן במקרה שהסחורה מצויה בשוק גם אם אין לה שער קבוע אין בזה בעיה של רבית²².

17. שו"ת הריב"ש סי' שו.

18. עב ע"ב.

19. עיי רי"ף ורא"ש.

20. כך נראה שהיא דעת הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש, אך מדעת רש"י נראה שהבעיה היא בכך שפוסק על פירות חדשים ואח"כ הם יתיישנו ויביא לו אותם, אך אם יפסוק עמו על חדשות ויביא לו חדשות אין בכך בעיה.

21. סי' קעג סעי' ח'.

22. מדבריו עולה הערה מעשית חשובה לימינו, שרוב המוצרים נמצאים בשוק תמיד, ופי דבריו גם כשאין להם מחיר קבוע הרי זה כיצא השער.

2. היתר 'יש לו'

א. פוסקין על הפירות ופסיקה בהזלה

רש"י²³ סובר שרביית בדרך מקח וממכר אסורה מדרבנן, וביש לו לא גזרו חכמים. גם בזה ניתן להסביר שמפני שאנו עוסקים במכר, כיון שיש לו נראה את הפירות כשייכים כבר בעת המכר לקונה, אפילו שלא דווקא את זה ימכור לו, וממילא אין כאן הלואה.

ננסה להתבונן יותר בגדרי היתר 'יש לו' בפסיקה על הפירות, ביחס ל'יש לו' בפסיקה בהזלה.

מצינו את היתר 'יש לו' בשלושה דינים: פסיקה על הפירות, פסיקה בהזלה – קיראה²⁴, וסאה בסאה.

בפסיקה על הפירות התירה המשנה לשלם לפני קבלת הפירות כשיש למוכר פירות. כיצד זה שיש למוכר פירות פוטר את בעית הרביית?

רש"י כתב שכיון שיש לו הרי הוא קנוי לו מעכשיו, ואע"פ שלא משך, מפני שהאיסור כאן הוא רק מדרבנן ובה לא גזרו.

ביתר ביאור מבוארים הדברים בדברי הריב"ש שהובאו לעיל, שמכיון שמן התורה מעות קונות, וגם לאחר שהפיקעו חכמים קניין זה חייבו את החוזר לקבל מי שפרע, לכן לעניין רביית נראה זאת כמי שקנאן קניין גמור, אם יש לו. בהמשך דבריו מסביר הריב"ש שכשיצא השער הרי זה כיש לו, וממילא אין כאן הלואה אלא קניין.

דבר זה מבואר גם בדברי הרמב"ם שהובאו לעיל. יסוד העניין הוא בכך שכאשר היה תשלום, ויש למוכר את הדבר הנקנה – נראה את החפץ כקנוי לקונה. יש שתי אפשרויות להבין את ההיתר:

א. אין כאן הלואה אלא מכר.

ב. גם אם יש כאן צד מסויים של הלואה, את תוספת הפירות לא נראה כרביית, מפני שאנו רואים את הפירות כקנויים לקונה מרגע המכירה.

כיוון נוסף להסבר היתר 'יש לו' הוא דעת **בעל המאור**²⁵, שסובר שמדאורייתא מעות קונות וכל עוד הקונה לא חזר בו, המכר חל באופן מוחלט, ולא רק לעניין מי שפרע, ולכן הפירות שייכים לקונה כבר מרגע התשלום. ועוד ניתן לומר, שגם לראשונים שחלקו על המאור תקנת חכמים שמעות לא קונות היא רק במילי דרבנן ולא במילי דאורייתא שבהם עדיין מעות קונות.

23. עב עייב, ד"ה פוסק עמו.

24. סג עייב.

25. ב"מ כח עייב בדפי הרי"ף.

ב. היתר יש לו בסאה בסאה²⁶

דין נוסף שיש בו היתר יש לו' הוא סאה בסאה²⁷. איסור סאה בסאה הוא כאשר הלווה לוח סאה ומחזיר סאה שנתייקרה, והוי רבית מדרבנן. אמנם היתר יש לו' של סאה בסאה שונה באופן מהותי מהיתר יש לו' של פסיקה על הפירות.

בפסיקה על הגדיש נחלקו רב ושמאל מה מוגדר כיש לו'²⁸: דעת רב שכל שמחוסר שתי מלאכות נחשב כיש לו', ודעת שמאל שכל שמחוסר מלאכות בידי אדם, ואפילו מאה, נחשב כיש לו', וכל המחוסר מלאכה בידי שמים, ואפילו אחת, נחשב כאין לו'.

בדין סאה בסאה, נראה בפשטות שמדובר שיש לו' הכל אלא שיש חסרון קטן בנגישות שלו לדבר - 'המתן לי עד שיבא בני או עד שאמצא מפתח'. **הרא"ש**²⁹ מבאר שבהיתר יש לו' של פסיקה על הפירות הוא קצת כיש לו' וקצת כאין לו', ולעומת זאת בדין סאה בסאה הדבר נמצא בפועל באופן מלא, אלא שקיים עיכוב מסויים שאינו מפריע באופן מהותי לחלות הקניין. ממילא גם את התוספת שבסאה לא נראה כרבית, אלא הקונה מקבל את מה שקנה כבר מקודם. ע"י היש לו' מתברר שאין כאן הלואה אלא מכר.

אמנם גם בזה צריך לצרף את העניין שהאיסור כאן הוא מדרבנן, שהרי בפשטות אין הוא קונה דוקא את הפירות שיש למוכר, אלא יש לו' הוא רק היכי תמצי להיתר. אמנם בדברי תוס'³⁰ מצינו מחלוקת בדבר. באפשרות הראשונה אומר התוס' שבפוסקים על הגדיש אם מתקלקל כל הגדיש הלוקח הפסיד את חלקו, מפני שבאמת את זה הוא קנה. אך נראה שתוס' מכריע כאפשרות השניה, שביש לו' אין הוא קונה ממש את הפירות הללו, אלא יש לו' הוא רק לעניין היתר פסיקה.

סוגיא נוספת בעניין מובאת בפרק הזהב³¹, שם דנה הגמרא במקרה של חמר שפורע לפועליו את החוב מהשולחני, ומתחייב הוא לשולחני לתת לו עבור הדינר דינר וטריסית. הגמרא דנה ביסוד ההיתר בזה. בתחילה הגמרא מוכיחה ממקרה זה שמטבע נעשה חליפין, ולכן אין כאן רבית כי התוספת היא לא בתורת פירעון על ההלואה אלא בתורת מימוש חלקו בקניין החליפין. רב אשי דוחה את ההוכחה מזה לעניין מטבע נעשה חליפין, וסובר שיסוד ההיתר כאן הוא בכך שיש לו' את הדמים בביתו ובזה נעשה כאומר הלויני עד שיבא בני או עד שאמצא מפתח. מדברי הגמרא מתבאר שההיתר של יש לו' הוא גם כשהוא מפרש

26. לא נרחיב בגדרי סאה בסאה, כיון עיקר העיסוק בסוגיא זו כדי להבין את גדרי יש לו' בפסיקה על הפירות ובפסיקה בהזלה.

27. עה ע"א.

28. עד ע"א.

29. סי' ס.

30. סד ע"ב, ד"ה האי.

31. מו ע"א.

בתחילה שיתן לו יותר ממה שלוה ממנו, ומפני שיש לו, אנו רואים שכבר מהרגע הראשון החמר נתן לשולחני דינר וטריסית ולכן אין כאן המתנת מעות. אמנם תוס' ³² מעיר שההיתר שם שונה מסאה בסאה, כיון ששם לא הותר סאה בסאתים, ודוקא בדרך מקח וממכר התירו בכך. סוגיא זו מחדדת גם היא את יסוד ההיתר ביש לו בסאה בסאה, ששונה מהיתר 'יש לו' בפסיקה על הפירות, שם הפירות עדיין לא בעין לכן יסוד ההיתר בהם מצומצם יותר ³³.

ג. קיראה – היתר פסיקה בהזלה ב'יש לו'

דין נוסף שבו מצינו את היתר 'יש לו' הוא בקיראה ³⁴. הגמרא דנה במקרה שמוכר שעוה אמר לקונה שאם ישלם לו על השעוה עכשיו ויקבלה לאחר זמן יקבל ה' בזוז, ואם ירצה לקבלה מיד יקבל ד' בזוז. אם נשווה את מקרה זה לפסיקה על הגדיש נמצא הבדל מהותי ביניהם. בפסיקה על הגדיש התוספת שניתנת אינה מסוכמת מראש אלא נוצרת ממילא, ואולי אפילו לא תהיה תוספת כזאת. לעומת זאת, בקיראה המוכר מסכם מראש שיתן לקונה יותר ממה שאמור לתת לו, וזה ניתן, בפשטות, עבור הקדמת המעות של הקונה. אמנם לא נראה את התוספת כרביית כיון שיש לו. מה ההבדל בין 'יש לו' בפסיקה על הגדיש ל'יש לו' בקיראה, שם הותרה גם פסיקה בהזלה, דהיינו שהותר לפסוק מלכתחילה שיתן לו יותר?

מדברי **התוס'** ³⁵ מתברר יסוד ההבדל בין פסיקה בהזלה לפסיקה על הגדיש. **תוס'** מתחיל בבירורו בהבנת יסוד ההיתר, שהרי בדין סאה בסאה לא התירו סאה בסאתים, ומדוע כאן מותר לתת יותר. מתרץ תוס' שבדרך מקח וממכר התירו אפילו סאה בסאתים ³⁶. על גבי זה שואל תוס', אם יסוד ההיתר הוא בכך שהוא דרך מקח וממכר, למה הגמרא לומדת את יסוד ההיתר דוקא בדין סאה בסאה, שהיא סוג של הלואה, ולא בפוסקים על הגדיש שהוא דרך מקח וממכר. מתרץ התוס' שכל ההיתר בפוסקים על הגדיש בנוי על זה שפסק עמו לפי שער של לקוטות והפירות התייקרו מאליהן, וכיון שיש לו לא נראה את תוספת הפירות כרביית, מפני שכביכול את הפירות האלו הוא קנה. אמנם, במקרה כזה לא הותר לפסוק מראש שיתן לו יותר ממה ששילם על הפירות מפני שהפירות עדיין לא מוכנים לגמרי, ואז אנו רואים את התוספת שנותן המוכר בשעת נתינת הפירות כשכר המתנת מעותיו, משום שסוף סוף אין לו את הפירות בידו. לעומת זאת,

32. שם, ד"ה נעשה.

33. אמנם הריטבי"א לומד את הסוגיא שם באופן אחר לגמרי, ומסביר את ההיתר בכך שתוספת הטריסית היא לא בתורת רביית, אלא בתורת תשלום על הטרחא שהשולחני חסך לחמר ללכת להביא לפועליו את הכסף, וזה מהות התשלום של החמר.

34. סג ע"ב.

35. ד"ה 'מהו'.

36. וכדבריו שהובאו לעיל בסוגיא בפרק הזהב.

בקיראה מדובר שיש למוכר את השעוה, אלא שישנו עיכוב צדדי, והוא אינו מונע את הגדרת הפירות כ'יש לו', ולכן לא היתה כאן הלואה אלא מכר.

ע"פ זה, נראה שיש הבדל בין שני היתרים אלו של 'יש לו': בפסיקה על הגדיש יסוד ההיתר הוא בכך שאנו רואים את ההתייקרות כנמצאת כבר בקרן, אך בקיראה יסוד ההיתר הוא בכך שכביכול אין כאן הלואה, ואת ההוזלה במחיר נראה כהוזלה במכר ולא כאגר נטר ליה³⁷. גם דרך דין זה מצינו שוב את הגבול הדק בין מכר להלואה, כאשר כל גורם הוא משמעותי בהגדרת ההיתר או האיסור.

אמנם הרשב"א³⁸ חלק על דברי התוס', וסבר שהיתר שהובא בדין קיראה שייך גם בפסיקה על הפירות כשיש לו. הרשב"א לומד שבפסיקה על הפירות ב'יש לו' הרי זה מוגדר כדבר שנמצא אצלו, וממילא הרי הוא כמוזיל גביה. למדנו מדברי שהיתר 'יש לו' של פסיקה על הפירות שווה להיתר 'יש לו' בקיראה.

ד. היחס בין פסיקה בהוזלה ליש לו בסאה בסאה

יש מקום לדון ביחס בין היתר 'יש לו' בקיראה ל'יש לו' בסאה בסאה. על פניו, היה ניתן לומר שדינם שווה, שכן המשותף ביניהם הוא בכך ש'יש לו' מגדיר את העיסקה כמכר ולא כהלואה.

בסאה בסאה אומר ר' יצחק³⁹ שביש לו סאה לווה עליה כמה כורין. כלומר, היתר 'יש לו' הוא רק כדי שיהיה היכי תמצוי להיתר, ולכן מספיק שתהיה לו כמות קטנה ואין צורך בכל הכמות שמוכר. הרשב"א⁴⁰ סבר שהיתר 'יש לו' בפסיקה בהוזלה מצריך שיהיה לו כנגד כל מה שקונה, ודברי ר' יצחק הם רק בסאה בסאה, ששם אנו אומרים שכאשר לווה טיפה כנגד טיפה שיש לו עכשיו יש לו ב' טיפין ויכול ללוות עכשיו עוד ב' טיפין, וע"י זה יכול להלוות כמויות גדולות. אך בפסיקה אי אפשר לומר כן, שהרי הקונה, שהוא המלוה, נותן מעות ולא פירות. מדברי הרשב"א עולה שדין קיראה שונה מדין פסיקה בהוזלה. אמנם מדברי רש"י נראה שר' יצחק התיר גם בקיראה, דאמרינן שהסאה שברשות הלווה היא תחת כל סאה שנותן לו המלוה.

מחלוקת זו נידונה בדברי השו"ע. שם הדברים נסובים סביב שולחני שהלוה לחמר, מקרה המקביל לפסיקה בהוזלה, כדברי תוס' שהובאו לעיל. השו"ע⁴¹

37. אמנם ניתן היה לומר שגם בפסיקה על הגדיש 'יש לו' יוצר מצב שאין פה הלואה אלא מכר, אך מפני שהפירות עדיין לא מוכנים לגמרי אנו רואים את התוספת כניתנת בשכר המתנת

מעותיו.

38. סג ע"א.

39. עה ע"א.

40. סג ע"א.

41. סי' קעג סעי' ו'.

כתב את דינו של רב אשי, ובסוף דבריו מסיים השו"ע 'והוא שיש לו כל דמי הדינר'. הרמ"א מוסיף על דברי השו"ע 'ולו נראה מדברי האשירי והתוס' שאין צריך שיהיו כל דמי הדינר בידו, אלא אפילו מעט מהם, כמו בהלואת סאה בסאה'. נראה שיסוד מחלוקתם הוא בהיתר 'יש לו' בפסיקה בהזלה: האם דינו שווה ל'יש לו' בסאה בסאה או ששונה ממנו. הט"ז⁴² מקשה על דברי הרמ"א, שתוס' דימה את קיראה לסאה בסאה רק לעצם היתר 'יש לו', אך מצד גדרי ההיתר שונים הם, כפי שתוס' עצמו מחלק בין קיראה לסאה בסאה, שבסאה בסאה לא התירו סאה בסאתיים. החוות דעת תירץ, שתוס' דיבר בקובע לו זמן, ובזה צריך שיהיה למוכר את כל מה שמוכר, כיון שצד ההלואה מאוד בולט. אמנם כשלא ביקש להאריך את זמן הפירעון ומוכן לשלם לו מיד, בזה לא צריך שיהיה לו את הכל, וגם הרמ"א דיבר באופן שלא קבע לו זמן מאוחר לפירעון, ובכהאי גוונא לא צריך שיהיה לו הכל. לפי דבריו יוצא, שגם התוס' מסכים באופן עקרוני לדברי הרשב"א שבפסיקה בהזלה ב'יש לו' צריך שיהיה לו הכל. לפי דברים אלו, נראה שההבדל הדיני ביניהם נובע ממהות העסקה שבכל אחד מהמקרים. בפסיקה בהזלה מהות העסקה היא מכר, אך יש צד מסויים של הלואה שמתבטל כיון שיש לו, ואז נראה את העסקה כמכר מוחלט ואת ההזלה כמוכר בזול. בסאה בסאה נעשית הלואה, וע"י יש לו' אנו אומרים שלא היתה הלואה, אך כיון שסוף סוף יש כאן הלואה, ולא קניין, לכן מספיק שתהיה לו טיפה אחת בשביל היתר יש לו.

ה. מרבין על המכר - טרשא

עניין נוסף שנשוב סביב רביית בדרך מקח וממכר הוא מרבין על המכר. במקרה שבו אדם קונה מחברו חפץ קיים, פשוט שלא שייכת בזה רביית כיון שאין כאן הלואה. השאלה מה יהיה במקרה שאדם קונה מחברו דבר מסוים, אלא שאינו משלם לו באופן מיידי, בזה יש מקום לדון מתי נראה תוספת או הזלה כמיוחסת להקדמת נתינת המעות או לדחיית הפרעון, ולכן תהיה רביית. לעיל כבר דנו סביב נושא זה, אך ישנו רובד נוסף שמתחדש בסוגיית מרבין על המכר ובסוגיית טרשא.

המשנה אומרת⁴³:

מרבין על השכר ואין מרבין על המכר. כיצד, השכיר לו חצר ואמר לו אם מעכשיו אתה נותן לי הרי היא שלך בעשר סלעים לשנה ואם של חודש בחודש סלע לחודש, מותר. מכר לו את שדהו ואמר לו אם מעכשיו הרי אתה נותן לי הרי היא שלך באלף זוז, אם לגורן בשנים עשר מנה אסור.

42. שם, ס"ק ט.

43. סה ע"א.

מהמשנה מבואר שבמכר, שזמן התשלום הוא בתחילת המקח, אם המוכר מאפשר לקונה לקנות בתשלומים אך במחיר יקר יותר הדבר אסור משום רבית, שהרי ברור שהתייקרות היא כתוצאה מהמתנת המעות. אמנם יש לברר האם הרבית במרבין על המכר היא דאורייתא או דרבנן. מצד אחד, מדובר במקח וממכר, שהרבית בזה היא מדרבנן. אך מאידך, ניתן לומר שהדיון הוא לגבי החוב שנוצר כתוצאה מהמקח וממכר: הקונה חייב למוכר כסף ובעבור הרווחת הזמן הוא נותן לו יותר כסף. כך כתב המאירי, שבמקרה כזה הוי רבית קצוצה. אמנם מדברי רש"י שהובאו בתחילת דברינו, וכן משמע מפשט לשון הטור והרמ"א⁴⁴, משמע שבדרך מקח וממכר בכל מקרה לא הוי רבית מדאורייתא והאיסור הוא מדרבנן.

האיסור במרבין על המכר הוא דוקא באופן שקבעו שאם ישלם מיד ישלם כמחיר הרגיל, ואם יאחר בתשלום ישלם יותר. לפי זה נצטרך להגדיר כל מקרה לגופו מה המחיר הרגיל, וכן האם באמת ישנו מחיר קבוע, ולפי זה נקבע האם יש כאן רבית.

בגמרא שם נאמר:

אמר רב נחמן טרשא שרי. איתיביה רמי בר חמא לרב נחמן ואמרי לה רב עוקבא בר חמא לרב נחמן: ואם לגורן בשנים עשר מנה אסור, אמר ליה התם קץ ליה הכא לא קץ ליה.

בדברי רב נחמן מצינו תוספת ביאור לדין מרבין על המכר במקרה של טרשא. רמי בר חמא מקשה על היתרו מדברי המשנה שאסרה הוזלה במכר בעבור המתנת המעות, ומתרץ רב נחמן שבמשנה מדובר כשקץ לו ואילו הוא היתר כשלא קץ לו. נחלקו הראשונים בהבנת היתרו של רב נחמן.

רש"י הסביר את שרב נחמן התיר למכור סחורה בהמתנה ביותר מדמיה, ובלבד שלא יפרש שאם מעכשיו בפחות אלא ימכור לו סתם בכך וכך ליום פלוני. נראה שרש"י הבין את דברי רב נחמן 'לא קץ ליה' כפשוטם, שלא דובר על המחיר השונה בעקבות דחיית התשלום, ולכן לא נראה את תוספת התשלום כרבית אלא כהוזלה במכר. תוס'⁴⁵ הבין את דברי רב נחמן כרש"י, והוסיף גדר נוסף להיתר, שאם המחירים ידועים וברור ההבדל הרי זה כקץ ליה, ואסור, ורב נחמן התיר רק בדבר ששומתו ידועה.

הרמב"ן במלחמות⁴⁶ מביא את דברי הגאונים, שמסבירים את דברי רב נחמן שהמוכר נותן את הטרשא שלו בניסן בלי לקבל דמים, והקונה משלם על הטרשא לפי השער של תשרי שהוא יקר יותר, למרות שבמשנה אסרו מקרה מעין זה 'ואם לגורן בשנים עשר אסור', אמנם פה האיסור לא מוחלט מפני שיתכן שלא

44. סי' קסא סעי' א'.

45. סג ע"ב, ד"ה וא"ל.

46. לו ע"א בדפי הרי"ף.

יהיה פער בין המחיר של ניסן למחיר של תשרי. מסביר הרמב"ן שבטרשא דרב נחמן מדובר שלא קץ, והכוונה שלא ברור שהסחורה תתייקר. הרמב"ן דוחה את הבנת תוס' בדברי רב נחמן, כיון שלא יתכן להתיר לקצוץ יותר מהמחיר, אפילו כשלא מפרש לו את המחיר אם ישלם באופן מידי, כיון שסוף סוף הקונה שילם יותר ממה שקיבל, והתשלום הוא בהכרח עבור ההקפה⁴⁷.

מדברי הרמ"א⁴⁸ מתברר יסוד ההיתר לדעת התוס'. הרמ"א פוסק, על פי דברי תוס', שבדבר שאין שומתו ידועה גם באין לו מותר להוזיל כל עוד אינו מפרש. הטי"ז⁴⁹ מקשה על דברי הרמ"א, שמפורש במשנה שאין פוסקים על הפירות עד שיצא השער, ואם כן כיצד ניתן להבין את דברי התוס' כפשוטם שמותר לפסוק בדבר שאין שומתו ידועה. יתירה מכך, במשנה מדובר מהתייקרות שנוצרה בשוק, באופן טבעי, ואע"פ כן אסורה כל עוד לא יצא השער, וכל שכן שבטרשא, שהתוספת יזומה ומפורשת, יהיה אסור.

ע"פ זה מסביר הטי"ז את דברי התוס' בצורה אחרת. ישנן שתי הגדרות לרבית: רבית הנראית לעיניים ורבית דמוכת. רבית הנראית לעיניים היא במקרה שבו רואים בבירור כיצד ממונו של המלוה מתרבה, וזו הסיבה שאין פוסקין על הפירות עד שיצא השער. אמנם בטרשא, וכן בקיראה, מדובר במקרים שבהם באמת אין ממונו של המלוה מתרבה, אלא נראה כאילו ממונו מתרבה, וזהו רבית דמוכת. בזה חידש רב נחמן שבטרשא, לעומת קיראה, אין בעיה של רבית דמוכת, משום שאין כאן חשש שמא יתייקרו הפירות וכד'.

באר הגולה מבאר שבפסיקה על השער מדובר דוקא בפירות, ובאופן שמחירם ידוע. אך בדבר שאין מחירו קבוע ומשתנה מחנות לחנות, גם אם מוכר לו ביוקר בשכר המתנת מעותיו אין זה ניכר שזה עבור הרבית, ולכן אין בזה איסור רבית. אם אכן זו כוונת התוס', יוצא שמה שנאמר במשנה שאין פוסקין אם לא יצא השער הוא דוקא בפירות, אך בדבר שהמחיר בו לא ברור לא תהיה בעיה של רבית אם לא ניכר שהמחיר השתנה בשכר המתנת המעות.

הש"ך⁵⁰ העמיד את דברי הרמ"א שמדובר ביצא השער ואין שומתו ידועה. ולכאורה דבריו אינם מובנים, שהרי אם יצא השער שומתו ידועה. ניתן להסביר את דברי הש"ך, שישנם דברים שלמרות שיש להם מחיר קבוע יש עוד גורמים המשפיעים על המחיר, לכן לא ניכר בהם שהעלאה במחיר היא משום המתנת המעות. דוגמא לדבר הוא רכב או דירה, שיש מחיר מחירון קבוע, אך על גביו יש עוד הרבה גורמים שמצטרפים לקביעת מחיר, ולכן לא ניכר אם העלה את המחיר בעבור המתנת מעותיו.

47. ויתכן שהיסוד לקושייתו הוא מהמשנה של פוסקין על השער, וכדברי הטי"ז לקמן.

48. סעי' קעג סעי' ז'.

49. שם סעי' יב.

50. שם סעי' יז.

ו. מרבין על השכר

ההבדל בין מרבין על השכר למרבין על המכר

המשנה, שהובאה לעיל, אומרת 'מרבין על השכר ואין מרבין על המכר'. הגמרא שואלת מה ההבדל בין מרבין על השכר למרבין על המכר:

מאי שנא רישא ומאי שנא סיפא? רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו: שכירות אינה משתלמת אלא בסוף, והאי כיון דלא מטא זמניה למיגבא לאו אגר נטר ליה, משווא הוא דהכי שווא, והאי דקאמר ליה אם מעכשיו אתה נותן לי הרי הוא לך בעשר סלעים לשנה אוזולי הוא דקא מוזיל גביה. סיפא כיון דזביני נינהו ובעי למישקל דמי מעכשיו, הלכך אגר נטר ליה הוא ואסור.

הגמרא מבארת שההבדל הוא ששכירות אינה משתלמת אלא לבסוף, כלומר חיוב התשלום על השכירות חל בסוף תקופת השכירות, ולכן המחיר האמיתי הוא המחיר שקבעו ביניהם במקרה שהתשלום יהיה בסוף התקופה, ומה שהמשכיר מוזיל את דמי השכירות אם השוכר ישלם לפני זמן החיוב אין זה רבית בשכר המתנת מעות אלא הוזלה. לעומת זאת, במכר חיוב התשלום הוא ברגע המכירה, ולכן המחיר האמיתי הוא המחיר שקבעו במקרה שהתשלום יהיה בשעת המכירה, ולכן כל תוספת שניתנת עבור הארכת זמן התשלום הרי היא שכר המתנת מעות.

בהיתר מרבין על השכר נחלקו הראשונים.

דעת **המאירי** שההיתר הוא כאשר המחיר שקבעו במידה והתשלום יהיה בסוף תקופת השכירות הוא אכן המחיר האמיתי, כדברי הגמרא 'דהכי הוא דשוויא', אך אם קבעו אז מחיר יקר יותר לא יהיה אסור. כלומר, במקרה הפוך מהמקרה המובא בגמרא, שקבעו שהתשלום שישלם במידה וישלם בתחילה הוא המחיר האמיתי והתשלום שישלם במידה בישלם בסוף התקופה הוא יקר יותר, בזה לא יהיה ההיתר של 'מרבין על השכר', מפני שבזה אמרינן שהתשלום היקר יותר הוא עבור המתנת מעותיו.

כדברי המאירי סובר **המחנה אפרים**⁵¹. המחנה אפרים הסתפק בהבנת היתר מרבין על השכר, האם יסודו בכך ששכירות אינה משתלמת אלא לבסוף, ואז בכל גווני ההוזלה מותרת, או שיסוד ההיתר בכך שהמחיר של השכירות שבסוף הוא באמת השווי של השכירות. הוא הכריע כאפשרות השניה, ולכן כשהמחיר שנקבע במידה וישלם בסוף התקופה יקר יותר יהיה אסור.

אמנם **הרמב"ן במלחמות** חלק על דברי המאירי הנ"ל, וסבר שבמרבין על השכר ההיתר הוא גם אם המחיר שישולם בסוף התקופה יקר יותר מהמחיר האמיתי. נראה שיסוד ההיתר, לדבריו, הוא מפני שהתשלום הוא בסוף, ולכן מבחינתו זה

51. דיני רבית סי' לא.

מחיר השכירות, ולא נראה את ההוקרה כשכר המתנת המעות אלא כשכירות יקרה יותר. זאת לעומת מרבין על המכר, שבו התשלום בסוף הוא תשלום שלא בזמנו לכן הוקרת המחיר תהיה רבית.

כדברי הרמב"ן עולה מתמיהת הריטב"א⁵², ששואל מדוע הגמרא צריכה לנמק את ההסבר משום 'משווא הוא דהכי שויה', והרי יסוד ההיתר הוא ששכירות אינה משתלמת אלא לבסוף. מתמיהתו משמע שגם הוא הבין כדברי הרמב"ן.

למה הוזלת המחיר במרבין על השכר לא תהיה כהמתנת מעות ?

בדברי הגמרא הוסבר ההבדל בין מרבין על השכר למרבין על המכר. אמנם יש מקום לשאול על היתר מרבין על השכר, למה לא נראה את ההוזלה כרבית. שהרי ניתן לומר שכשם שבמכר אסור, כיון בשכר המתנת מעות הקונה משלם יותר, כך גם בשכירות: עבור זה שהשוכר משלם למשכיר את כל התשלום לפני הזמן, המשכיר מוזיל את השכירות.

הדברים מתבארים ע"פ דברי הגמרא בבבא בתרא⁵³:

רב ושמואל דאמרי תרוייהו: כור בשלשים אני מוכר לך - יכול לחזור בו אפילו בסאה האחרונה. כור בשלשים, סאה בסלע אני מוכר לך - ראשון ראשון קנה... ת"ש השוכר את הפועל לעשות עמו לגורן היום בדינר ולגורן יפה סלע - אסור להנות הימנו, אבל אם שכרו מהיום בדינר ליום ולגורן יפה סלע - מותר, ואי ס"ד כור בשלשים סאה בסלע אני מוכר לך ראשון ראשון קנה הי"ע קמא קמא מיפסק פסק ואסור להנות הימנו, מדינר ליום ולגורן יפה סלע מותר אמאי והא אגר נטר לי הוא? אמר רבא: ותסברא, זלולי בשכירות מי אסיר, מאי שנא רישא ומאי שנא סיפא? רישא דלא קא עביד בהדיה מהשתא מיחזי כי אגר נטר לי, סיפא דקא עביד בהדיה מהשתא לא מיחזי כי אגר נטר לי.

רב ושמואל סוברים שאם אמר כור בשלושים סאה בסלע ראשון ראשון קנה, ואינו יכול לחזור ממה שכבר קנה מפני שקנה כל כור בפני עצמו. מקשה הגמרא על דבריהם מהברייתא לגבי פועל, שבה מדובר באדם ששוכר את הפועל בניסן על מנת שיעבוד אצלו בגורן, כאשר בזמן הגורן השכר הוא סלע [ד' דינרים] ובניסן דינר. הברייתא אומרת שאם לא התחיל לעבוד אצלו בניסן נמצא שהפועל הוזיל את שכרו של הגורן בשכר זה שהמעסיק הקדים לשלם לו על עבודתו. אך אם התחיל לעבוד אצלו כבר מניסן, אפילו שעובד אצלו בזול, כל ימי העבודה הם כיחידה אחת ולא נראה את הוזלת המחיר כאגר נטר ליה. מקשה הגמרא מהברייתא על רב ושמואל, שלשיטתם קמא קמא קנה, למה אין כאן רבית. שהרי לשיטתם כשם שכור בשלושים בסלע ראשון ראשון קנה מפני שלא רואים את כל המכר כיחידה אחת, כך גם היה צריך להיות בפועל שלא נראה את כל זמן

52. חידושים המיוחסים לריטב"א סה ע"א.

53. פו ע"ב - פו ע"א.

עבודתו כיחידה אחת אלא כל יום הוא לעצמו, ואם כן ההזלה משכרו בימות הגורן היא שכר המתנת מעות. רבא עונה שאין איסור להזיל שכירות, והגמרא מקשה הרישא של הברייתא ששם אסור למרבות שמדובר בהזלת שכירות, ומתרצת שברישא אסור אם לא עובד אצלו מניסן מפני שמחזי כרבית. בהבנת המסקנה נחלקו הראשונים.

תוס' משווה בין הרישא של הברייתא למשנתנו, שהתירה במרבין על השכר, ומעמיד את הברייתא דוקא בנכנס לעבוד מיד, דלולי זה מחזי כאגר נטר. כלומר, מה שהתירו בתשלום שכירות להקדים את שכרו ולהפחית ממחיר השכירות זה רק כשניתן לראות שהתשלום מתחיל מרגע התשלום, ורק אז הקדמת התשלום לא תראה כהקדמת מעות. לשיטת התוס' יוצא שיסוד ההיתר במרבין על השכר הוא בכך שהשכירות החלה באופן מיידי, ולכן זו הזלה בשכירות ולא אגר נטר. אמנם ראשונים אחרים חלקו על התוס', ודרך דבריהם תתברר שיטתם בעניין ההיתר להזיל את תשלום השכירות אם משלם קודם הזמן.

הר"י מיגש מקשה כיצד יתיישבו דברי הברייתא עם דברי הגמרא ששכירות אינה משתלמת אלא לבסוף. מבאר הר"י מיגש שהמשמעות של 'שכירות אינה משתלמת אלא לבסוף' היא שזכותו של השוכר לשלם רק בסוף תקופת השכירות, אך הוא יכול לשלם גם בתחילת השכירות, וגם זה נחשב זמן התשלום. לכן ההזלה לא תראה כשכר הקדמת מעות, מפני שעכשיו הוא זמן התשלום, ואין כאן הלואה.

לפי זה מסביר הר"י מיגש, שהקושיא מהברייתא על דברי רב ושמואל היא שלשיטתם ההיתר של הברייתא יכול להיות רק ליום הראשון שהפועל עובד, שעליו נאמר שהוא מוזיל את השכירות, אך שכר שאר הימים נראה כשכר המתנת מעות. מתרץ רבא שסיבת ההיתר בברייתא היא מפני שאין כאן הלואה בכלל, אלא שכירות מוזלת. ומקשה הגמרא שלפי זה גם ברישא יש להתיר, שהרי גם שם מדובר בהזלת השכירות, ועונה כאשר אינו מתחיל לעבוד מהיום הראשון התשלום המוקדם לא נראה כשכירות אלא כהלואה.

מכלל דברי הר"י מיגש נראה, שבשכירות רואים את התשלום המוקדם כתשלום על השכירות ולא כהקדמת מעות, משום שזה אחד מזמני התשלום על השכירות. אמנם כאשר תחילת העבודה אינה מיידי, התשלום המוקדם נראה כשכר המתנת מעות ואסרוהו חכמים.

רבנו יונה הולך גם הוא בדרכו של הר"י מיגש, ואף עולה מדבריו גדר מחודש יותר. הוא מסביר שמדברי רבא יוצא שאפילו אם לא שכר את הפועל עד ימות הגורן, היה מותר מצד הדין, מפני שהתשלום אינו הלואה אלא שכירות, שהרי כבר ברגע התשלום הפועל מתחייב לעשות מלאכתו בשעת הגורן, והרי זה כאדם הקונה חפץ ומקבלו רק לאחר זמן, שההזלה במקרה כזה אינה רבית אלא מכירה בזול. זמן התשלום הוא גם בזמן התשלום, ולכן לא נראה את התשלום

כהלואה, גם אם תחילת העבודה אינה מיידית, מפני שמה שהמעסיק קנה **כעת** הוא התחייבות הפועל לעבוד. ברישא של הברייתא, שאסור, מדובר דוקא בדבר שלא בא לעולם, שבזה לא ניתן לומר שמכר את הדבר בזמן התשלום ולכן נראה את הקדמת המעות כרבית ולא כמכר. אך בדבר שכבר בא לעולם אין רבית. מוסיף רבנו יונה, שאע"פ שהפועל יכול לחזור בו באמצע העבודה, ומשמע שהתחייבות של הפועל לעבודה אינה מוחלטת ולא נקנית בשעת התשלום, מכל מקום זוהי זכות שהתורה חידשה בו, 'כי לי בני ישראל עבדים - עבדי הם ולא עבדים לעבדים'. זכות זו לא משנה את מעמדו, שמשכיר את עצמו לבעל הבית, ולכן התשלום לפני תחילת עבודתו יוגדר כתשלום שכירות ולא כהלואה.

אמנם בסוף דברי רבנו יונה נראה שלמסקנה מבין את הרישא של הברייתא כדברי הר"י מיגש, שאסרו חכמים מפני שנראה כהלואה. אמנם כל זה דוקא בפועל, שיכולת החזרה שלו גורמת לנו לראות את הקדמת המעות כהלואה ולא כתשלום מוקדם. אך בשכירות רגילה אין בעיה של רבית, אפילו אם לא יכנס לגור בבית מיד. בזה חולק רבנו יונה על יסודו של התוס', שמעמיד את המשנה של מרבין על השכר דוקא כשהתחיל לגור בבית מרגע השכירות. נראה שנחלקו התוס' ורבנו יונה האם הברייתא בבבא בתרא היא דוקא לענין פועל, או שהוא הדין בכל שכירות.

רבנו יונה דוחה גם את דברי רשב"ם, הסובר שההיתר בסיפא הוא דוקא בשכירות של פועל, שבו ניתן להסתכל על ההזלה כהזלה בשכירות של פועל ולא כרבית, כיון שכך דרכו של הפועל שמשכיר עצמו בכל מחיר. **נקודות הכסף**⁵⁴ מקשה על דברי הרשב"ם מהמשנה של מרבין על השכר, שלא מדובר שם בפועל ואע"פ כן מותר.

קובץ הערות⁵⁵ מסביר את ההיתר בהקדמת המעות בשכירות בדרך מעט שונה מהראשונים, ואולי הבין שזו כוונתם. ישנם שני זמני תשלום, שהם במהותם סוגי תשלומים שונים: יש תשלום על ההנאה מהמגורים, וזמנו בסוף התקופה, ויש תשלום על עצם זכות השכירות, וזמנו בתחילת השכירות, ולכן גם אם הוא זול יותר אין זה אגר נטר אלא שכירות מוזלת.

סיכום

איסור רבית בעיקרו הוא תשלום על הלואה, אך כאשר התוספת נעשתה בעיסקה, שעיקרה מכר, התורה לא אסרה התורה זאת. סיבת ההיתר, לפי חלק מהראשונים, היא בכך שמעשה המכר מותר, וגם אם יש תוספת מסויימת של הלואה היא אינה משמעותית, ולכן התורה לא אסרה אותה. אלא שחכמים אסרו גם באופן זה. לפי זה, יסוד ההיתרים שברבית דרך מקח סובב סביב היחס

54. סי' קעו סעי' ו.

55. יבמות תקב-תקג.

בין מרכזיות המכר או לעומת ההלואה שבעסקה זו. כאשר המכר הוא היותר משמעותי, הדבר יהיה מותר גם מדרבנן, וכאשר ההלואה משמעותית יותר הדבר אסור. עיקר הסוגיות שדנו בהן שייכות למצבים של מכירה בהקפה או הקדמת מעות, שבהם יש צד מסויים של הלואה. בנוסף, ישנם מקרים שבהם נגדיר שבעצם לא היתה הלואה, מפני שהדבר הנקנה כבר קיים או כאילו קיים (יש לוי או יצא השער). ישנם מקרים שנראה את העיסקה כמכר גמור ולא כהלואה, ולכן נראה את ההוזלה כהוזלת המכר ולא כרבית (קיראה ומרבין על השכר). מפני שעיקר העיסקה הוא המכר, נוכל להתיר גם במקרים שבהם לא ברור שההוזלה היא רבית אלא נראית כחלק מהמכר (טרשא).

בדברינו לא הרחבנו בסוגיות נוספות השייכות לנושא זה, שהן סוגיית 'חביתא' וסוגיית 'הולך לחלוב את פרותיו ולגוז את צאנו'⁵⁶.

נספח: השלכות הלכתיות

על פי הסבר סוגיית מרבין על המכר ננסה להתייחס למספר מקרים בהלכות רבית.

א. רופא השיניים הגיש לראובן הצעת מחיר בה הוא הציג לפניו את מחיר סדרת הטיפולים. הרופא הציע לראובן אפשרות לשלם לו בתחילת הטיפולים במקום בסופם, ובכך מחיר הטיפולים יהיה זול יותר, האם קיימת כאן בעיה של רבית?

ב. מה יהיה הדין במקרה הפוך, בו המחיר בתשלום מראש שווה למחיר הרגיל בשוק והמחיר בסוף הטיפולים יקר יותר מהמחיר בשוק. האם התשלום אז יהיה מותר?

ג. מחיר השכרת רכב בקיץ יקר באופן משמעותי מאשר בשאר ימות השנה. חברת ההשכרה מציעה ללקוחותיה לשלם על השכירות בחודשי החורף, שבהם מחיר ההשכרה הוא זול, ולקבל את זכות ההשכרה בקיץ. האם מותר הדבר?

ד. פועל שביקש מבעל הבית לקבל את שכרו לפני תחילת העבודה, ובתמורה לכך הוא מוותר על חלק משכרו. האם מותר הדבר?

על פי היסודות שנתבארו לעיל נדון בשאלות אלו.

השו"ע⁵⁷ כתב:

מותר להרבות בשכר הקרקע. כיצד, השכיר לו את החצר ואמר לו קודם שהחזיק בו: אם מעכשיו אתה נותן לי הרי לך ב"י סלעים בכל שנה, ואם תתן שכר חודש בחודש הרי היא בסלע בכל חודש הרי זה מותר, וכיוצא בזה בשכר האדם גם כן מותר.

הט"ז⁵⁸ מביא את דברי הבי"י, שמביא את דברי רשב"א בעל התוס', שההיתר במרבין על השכר הוא רק אם נכנס לבית מיד, ואת דברי הדרכי משה, שהביא את דעת חידושי הרשב"א, שאע"פ שאינו נכנס לדור בה מיד מותר, הואיל ובשכירות קרקע זוכה בה מיד, מה שאין כן בשכירות פועל הואיל ופועל אינו משתעבד מהשתא. **בנקודות הכסף** מחזק את דברי חידושי הרשב"א, וכן משמע מדברי הרמב"ם והטור, שלגבי פועל כתבו שצריך להתחיל מיד, ולגבי שכירות קרקע לא כתבו כן.

לגבי המקרה הראשון, נראה שיש להתייחס לתשלום על הטיפול כשכירות, ולכן גם אם התשלום המוקדם זול יותר אין בכך רבית. נראה שיהיה מותר אליבא דכולי עלמא, ואפילו לדעת הרשב"ם שהסביר שזלזולי בשכירות הוא דין מיוחד דווקא בפועל, שהרי כאן שמדובר בשכירות של פועל.

חשוב לציין, שההיתר הוא דוקא כאשר התשלום לפני הטיפול, אך אם לאחר שסיימו את הטיפול ישנן שתי הצעות מחיר, אחת בתשלומים שהיא יקרה יותר, והשניה במזומן שהיא הזולה יותר, בזה התשלום בתשלומים הוא רבית, בדיוק כמו מרבין על המכר. זאת משום שכאשר הטיפול נגמר חובת התשלום חלה כעת, וממילא העיכוב בתשלום הוא המתנת מעות והתוספת היא תשלום עבורה. הרי זה כעין דברי הרמ"א בהמשך הסעיף, שאם כבר נתחייב לו בשכירות ונותן לו עוד בשכר המתנת מעותיו הרי זה רבית, ומסביר הט"ז דהוי רבית קצוצה.

אמנם, אם המחיר הרגיל על הטיפול שווה למחיר בתשלום מראש, והתשלום בסוף תקופת הטיפולים יקר יותר מהמחיר הרגיל (מקרה ב), בזה הדבר תלוי במחלוקת הראשונים הנ"ל. לדעת המאירי יסוד ההיתר במרבין על השכר הוא בכך שבאמת התשלום בסוף התקופה הוא השווי האמיתי של השכירות, אך כאשר המחיר בסוף התקופה יקר יותר מהשווי האמיתי אמרינן שהתשלום היקר יותר בא בשכר המתנת המעות. אמנם הרמב"ן במלחמות סובר שבכל מקרה התירו במרבין על השכר, מפני ששכירות אינה משתלמת אלא לבסוף, ואין כאן אגר נטר אלא תשלום השכירות.

בספר מלוה ה'⁵⁹ פסק כדברי המאירי, וכתב שכך הוא משמע מהטור, ואת דברי הרמב"ן דחה מההלכה. זאת מפני שלעומת דברי המאירי, שנכתבו בלשון פסק,

57. סי' קעו סעי' ו.

58. ס"ק ז.

59. פרק יא סעי' ט הערה 27.

דברי הרמב"ן והריטב"א נאמרו כהסבר הסוגיא. על פי זה פסק שדבר שנשכר במחיר קבוע בשוק, כגון רכב וכד', אסור למשכיר להציע לשוכר מחיר גבוה יותר מהמחיר שנשכר בשוק, אם מציע לשוכר מחיר נמוך יותר עבור תשלום מראש.

לגבי המקרה השלישי, יש מקום להסתפק בדעת הראשונים. לשיטת התוס' ודאי שאסור, מפני שכל ההיתר של מרבין על השכר, לשיטתו, הוא רק כאשר מתחיל את השכירות בזמן התשלום, אך אם לא כן נראה את ההזלה כשכר המתנת מעות. אמנם לדעת רבנו יונה והרשב"א, שכדבריהם נראה שפסקו מפרשי השו"ע, נראה שההיתר בשכירות הוא גם כאשר לא ממש את זכותו באופן מיידי, מפני שמכל מקום קנה עכשיו את זכות השכירות. אמנם עדיין צ"ע לשיטתם, מה יהיה במקרה שכל יכולת המימוש של זכות ההשכרה יכולה להיות רק בחודשי הקיץ, ולא בזמן התשלום. בזה יש מקום להסתפק, מפני שבדברי הט"ז, וגם בדברי נקודות הכסף, נראה שההיתר הוא מצד זה שעכשיו הוא יכול לגור בחצר, אך במקרה שאינו יכול לממש את זכות קניין השכירות באופן מיידי צ"ע אם יהיה מותר.

בספר נתיבות שלום⁶⁰ מסתפק האם ניתן להשוות שכירות מטלטלין לשכירות קרקע, שהרי מטלטלין אינם נקנים בכסף. אמנם בשו"ע איתא דשכירות נקנית בכסף, שאין בה חשש 'נשרפו חיטיך בעליה', שהרי הבעלים יטרח ויציל את חפציו. אך חלק מהראשונים חלקו על זה וסברו שגם שכירו נקנית רק לעניין מי שפרע. הנתיבות שלום מכריע שמדברי רבנו יונה נראה שלא חילק בין שכירות קרקע למטלטלין, ואם כן גם במטלטלין מותר.

אמנם דין פועל (מקרה ד) שונה מדין שכירות רגיל. אם לא התחיל עדיין במלאכתו אסור, מפני שאז נראה את התשלום המוקדם לא כהזלה בשכירות אלא כשכר המתנת מעות, ולזה, כאמור, מודים גם רבנו יונה והרמב"ם, כפשט דברי הברייתא בבא בתרא. אך כשהתחיל במלאכה מותר, מפני שנראה את ההזלה כחלק מהסכם השכירות ולא כאגר נטר.

אמנם אם יעשו קניין על התחייבות השכירות, יש מקום לומר שלא יהיה בזה רבית, מפני שיסוד האיסור בפועל הוא משום שיכול לחזור בו ולכן אינו נקנה מעכשיו, אך כשעשה קניין על ההתחייבות הרי זה חל מעכשיו ולכן אין בכך רבית. אמנם השאלה אם פועל יכול לחזור בו לאחר קניין תלויה במחלוקת הריטב"א והראשונים. הריטב"א⁶¹ סובר שהקניין יוצר שיעבוד על הפועל שלא יוכל לחזור בו, והש"ך⁶² כתב ששאר הפוסקים חלקו על הריטב"א וסברו שבכל מקרה פועל יכול לחזור בו.

60. סי' קעו סעי' ח, יג.

61. תשובות הריטב"א, מובא בב"י חו"מ סי' שלג.

62. סי' שלג ס"ק י"ד.